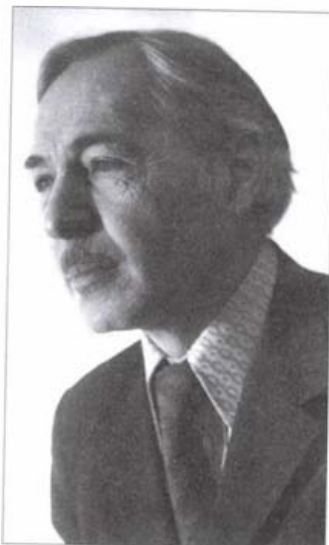

Dr. Kós Károly – Erdély néprajzkutatója

(Egy filmforgatás margójára)

Dr. Kós Károly, 1977.

Ha az ember elhatározza, hogy népszerű tudományos ismeretterjesztő filmet készít ebben a témakörben napjainkban, fogalmi problémákkal kell szembesülnie. Vajon a széles közvélemény hova sorolja magát a néprajzot mai globális világunkban, ahol az effajta kutakodásokat maga a szakma is „kultúr-antropológiai” tevékenységeknek titulálja. A köz(önség) meg valami avított, giccses népi romantikaként, múzeumokban tárgyiasult bámulnivalókként értékeli a múlt közösségeinek reánk hagyományozott hagyatékait.

Bevallom, e minden bizonytalán laikus gondolatoktól vezérelve veselkedtem neki a munkának, mikor találkoztam dr Kós Károly személyével kiadatlan naplójának olvasgatása közben. Először is maga a név Kós Károly, melynek hallatán az építésre gondolnak sokan e hazában, és sorolják: Állatkert, Kakasos templom, Wekerletelep, Varjúvár ...

A nagy fa árnyékában felnövekvő ifjú, e név viselőjeként, ahogy naplójában aposztrofálja „...ismert apámnak azonos nevű fia: hosszú ideig „ifj”-ként vékonyka árnyéka” szívós munkával és eltökéltséggel küzd a megkülönböztetésért.

A néprajztudomány területén elért doktori cím használata részéről nem hivatkozandó, hanem jelző: „Én egy másik személyiség vagyok és saját műfajomban hasonlóan kiemelkedő.” Végigtekintve életútján ez így igaz. Hogy mért éppen néprajzos? Jól rajzol, érzelme van a zenéhez, verseléshez, elindulhatott volna bármelyik irányba. Sztána, maga a hely, ahol nevelkedett, jelölte ki számára az irányt.

A napló is, amit filmem sorvezetőjeként szándékozom használni a következő címmel íródott: *Sztánáról indultam – „Valójában ehhez a sztánai gyermekkori világomhoz – a természetben élő ember életéhez, tevékenységéhez és megvalósításaihoz – kerestem kollégistakori olvasmányaimban és pász-tortanyákat, falvakat járó utaimon is a néprajzi, őstörténeti, emberföldrajzi analógiákat, a kiteljesedést. Majd később, hivatásos néprajzkutatóként is nem annyira a helyi különlegességekre, táji, nemzeti sajátosságokra „mentem”, hanem a természetben élő ember indulása, kezdő lépései, mozdulatai, az alapjában közös emberi érdekelt.*¹

A sztánai világ hangulatai még manapság is tetten érhetők abból az egyszerű okból kifolyólag, hogy kiépített út nem vezet a Varjúvárhoz. Az épületet az „Öreg” Kós még fiatal korában építette nyaralónak, nem számolva a történelem viharos változásaival. Trianon után ez „a John Ruskin-féle preraffaelita irányzatú középkori gótika tiszteletében épült, kerek tornyos és magas nyeregteretű részekből, a vajdahunyadi vár mintájára lazán egybefogott kis várszerű épület,”² a család állandó lakhelyévé vált. Az ifjú majdani néprajzos tíz éves koráig ebben a „Rousseau”-i milliőben für, farag, állatot gondoz, szemlélődik, készül a jövőjére.

Mint már említettem, csak nehezen járható, poros út vezet ide, ezért a hely az autós turizmust távol tartja, így magamnak is sikerült hangulataiból izelítőt kapnom. A haragoszöld tavasz, fülledt nyár, színekben harsány ős, az olykor rideg, borzongató tél egymást váltogatása megjelöli az itt élőket. Ezt akkor tapasztaltuk, mikor emlékezők után kutatva Sztána faluban olyanokkal is találkoztunk, akik személyes kapcsolatban voltak a Kós családdal. És emlékeztek nem csupán az építész polihisztorra, hanem a „néprajzos” Károlyra is. Talán az sem véletlen, hogy e helyről két „népéletkutató” indult el, és pályájuk egy idő után összefonódott. A Varjúvárral szomszédos Szentimrei villában – szintén Kós-építmény – találkoztunk Cuci nénivel, akihez a gyermek még verset is irt annak idején: „egy zsindegyre, ácsceruzával, nagybetűkkel és jobbról balra – irt versem: „A nő, a nő, a nő/ Szeretett engem ő,/ De most már nem szeret/ Engemet.”³

¹ Dr. Kós Károly: Sztánáról indultam 3. Cikázások gyermekkorom körül, 13. old.

² Uo. 2. old.

³ Uo. 3. old.

A ma 90 éves Szentimrei Judit azokról a gyűjtőutakról számol be kameránk előtt, amelyekre már dr Kós Károly a kolozsvári néprajzi tanszék tanáraként, majd a múzeum vezetőjeként vezeti tanítványait. Mielőtt e végleges hivatás kikristályosodik, a sztánai gyermekkorából kiszakadva egy vargabetűvel – a Kolozsvári Református Kollégium „sikertelen” megpróbálása után – a Mikó Kollégium diákjává válik. Ez számára az Alma Máter. A jelek, melyek kijelölik számára az utat, a naplójából kiolvashatóak:

„Nem emlékszem pontosan, hogy VI. vagy VII. gimnazista voltam-e, amikor az alattam járó Vitélyos Sándor pajtásommal beszélgetve elhatároztuk, hogy az ő falujában, az erdővidéki Nagyajtán „népkönyvtárát” létesítünk”⁴, „VII. gimnazistaként is több nagy megvalósításnak és eseménynek voltam részese. Az egyik volt a „Hangyák” falukutató csoport szervezése, kb. 6-7 osztályombeli és alattunk levő osztályból, barátaim közül jelentkező tanulóval” „Többször kerékpárral mentünk ki (nekem Gocz József – vagy mikor nem jöhetett, Ferencz Péter kölcsönözte a kerékpárt, ami szép volt tőlük). Sepsiszentkirályi gyűjtéssel iskolai pályázatot is nyertem, és a Konsza Samu tanáromnak átadott gyűjtéseimből került a Konsza-féle „Háromszéki magyar népköltészet-be”.⁵

A néprajzzal történő „eljegyzés” mégsem volt egyértelmű. Hittől, és magyarságtudattól vezérelve a lelkesi hivatás felé fordult. Beiratkozott (1939) a Kolozsvári Teológiára is, lelkes, ügynevezett szörvány munkát vállalt a kórodi gyülekezetben. Saját bevallása szerint szerette ezt a feladatot: „A kórodi magyarok büszkék voltak, hogy nekik is van „papjuk”, én pedig boldog, hogy vannak engem váró „híveim”⁶, de ott motoszkálnak benne Dsida Jenő verssorai, melyek a népnevelő, falukutató képét rajzolják számára:

„Bolyongani faluról falura.
Durva darócban gazdag, tiszta szellem.
Egymás szolgája mind s nem ura.”⁷

Az 1940. augusztus végi bécsi döntéssel Erdély északi része visszakerült Magyarországhoz, és ősszel, a 22 év után, Szegedről Kolozsvárra visszakerült a Ferenc József Tudományegyetem, amelynek néprajzszakára beiratkozott.

„Beiratkozásom idején még nem dönthettem végleg, hogy a néprajzosi képzettségemet milyen más tárgyak, mely professzorok milyen előadásai segíthetik elsősorban, de annyit kitudtam, hogy a néprajzi jelenségeknek az idő és tér koordinátarendszerében való elhelyezhetésére történeti és földrajzi, ezeken belül meg főleg őstörténeti és emberföldrajzi ismeretekre lesz szükségem. Persze azért fontosnak tartottam a művészettörténetet és gazdaságföldrajzot is. Így állt elő az a helyzet, hogy a legelső félévre a kötelező heti 22 óra helyett, összesen 53 óra előadást vettem fel (annyi minden érdekelt), persze az „ütközések” miatt nem is tudtam mindenikre rendszeren eljárni.”⁸

Diplomáját még az ügynevezett magyar világban szerezte úgy, hogy harmadévtől Budapesten is hallgatott előadásokat. A néprajz szempontjából az egyetem meghatározó tanári személyei Viski Károly (néprajz), Gunda Béla (néprajz), Mendöl Tibor (emberföldrajz) valamint Roska Márton, az egyetem régészeti intézetének igazgató-professzora. Roska volt az, aki felkarolta, és meglátva benne az erdélyi lendő népművészeti szakembert, intézetének néprajzi gazdájává nevelte. Már az egyetemi évek alatt hasznos kutatómunkát végzett.

„1941 nyarán a magam erején a kalotaszegi Jákótelke általam szervezett néprajzi monográfiájához végeztem intenzív adatgyűjtést, a következő nyáron már Viski küldött intézeti költségen az általam választott Vas megyei Őrségbe, majd utána a Garam völgyében végezhettem támogatásával néprajzkutatást. Az Őrségi fazekekasszról írt neki bemutatott dolgozatomat pedig ő küldte tovább Pável Ágostonnak, a „Dunántúli Szemle” szerkesztőjének ottani közlésre ajánlva.”⁹

A tanulmányok vége egyben az ideiglenes „magyar világ” vége, és egy új, nehezebb kor kezdete. A front átvonul Kolozsváron, majd Sztánán, ahová az ifjú néprajzos, mint katonaszökevény visszahúzódt. De a helyről – amelynek érintetlen nyugalmat az új korszak Maniu gárdistái nem kímélték, a Varjúvárat feldúlták – menekülni kellett. Az erdőben töltött éjszakák után Nádas falu szénapadlásán és Sztána falu ortodox paplakán keresztül vezetett az út Kolozsvárig. „Kolozsvárra érkezve természetesen

⁴ I. m. 4. fejezet: Kollégiumi évek 16. old.

⁵ Uo. 17. old.

⁶ I. m. 5. fejezet: Pályakeresés 11. old.

⁷ Uo. 7. old.

⁸ I. m. 8. fejezet: Egyetemi és egyetem melletti munka 1. old.

⁹ Uo. 9. old.

mindjárt jelentkeztem a Régészeti Intézetben. Roskánál, ahol várt rám az Erdélyi Múzeum Néprajzi Tára múzeumőri kinevezés és egy három (orosz, román, magyar) nyelvű pecsétes „piros igazolvány” a városban és a terepen való szabad közlekedésre. Roska nagyon örült nekem, mert az épületből szovjet katonák közmunka címén elvitték Haáz Ferenc és Sándor Gábor etnográfusokat, Pálffy Antal és Szabó György régészeket s még egy altisztünket, s ezek azóta sem jöttek vissza.”¹⁰

Ebben az időben lett volna más választási lehetőség is „visszavonulni” Magyarországra, de ő apjához hasonlóan maradt az erdélyi néprajz szerencséjére. Az életpálya a romániai Erdélyben teljesedik ki, és a mából visszatekintve pótolhatatlan életművet hagyott hátra.

Lajstromozva az elkészült produktumokat a következő statisztikával szembesülhetünk: 300 tanulmánya, cikke, 11 önálló és 4 másokkal közös kötete jelent meg. Számos múzeumi gyűjtemény feldolgozását vállalta: feltérképezte az erdélyi faekék guzsalyosok, ivócsanakok, kandallók és kályhacsempek táji típusait, vizsgálat alá vetette a népi tárgykészletet, arra keresve választ, hogy milyen feltételek szükségesek a kulturális javak terjedéséhez, helyi változataik kialakulásához. Huszonnyolc éven át az Erdélyi Néprajzi Múzeum igazgatóhelyettese, irányításával létesült Kolozsváron a Hója erdő melletti Szabadtéri Néprajz Múzeum.

Filmem szempontjából mind a múzeum, mind skanzen fontos volt. Nem csak azért, mert az itt található összegyűjtött tárgyi emlékek, a kitarató, szívós munka eredményei vizuálisan jól feldolgozhatók, hanem azért is, mert az itt dolgozók egy része együtt dolgozott vele. Megszólítva őket, kamerám előtt nem egy száraz szakember képe, hanem a néprajznak elkötelezett, valódi közösségi ember képe rajzolódik ki előttünk. Szabó Tamás, a múzeum nyugdíjas fényképésze és egyetlen magyar munkatársa, dr. Kósnak a tárgyak beszerzése során megmutatkozó jó kapcsolatteremtését emeli ki. *„Nagyon jól megértette magát a falusi emberrel, akikkel üzleti viszonyba is került. Vettünk tőlük ugye csúrt, házat, istállót, mindent. Leült, kettétört cigarettáját betette a szájába, gondolkozott, meggyújtotta, és akkor folytatta az eladóval a diskurzust. Végén az eladó már úgy megunt a cigerattázást, hogy odaadta olcsóbban azt a tárgyat vagy objektumot, amit meg akart venni”¹¹*

Dr. Gazda Klára néprajzkutató, egyetemi tanár tanítványaként így emlékezik: „Az erdélyiséget ő nagyon fontosnak tartotta, de természetesen elsősorban magyar volt. A szomszédos népek kultúrája is rendkívüli módon érdekelte. És hát a hivatástudat! Az akkori értelmiségből még nagyon sokan rendelkeztek hivatástudattal, és nem kétséges, hogy ez nála megvolt”¹². Dr. Tötszegi Tekla egyetemi tanár, muzeológus – bár nem dolgozott vele – egyenesen szellemi örökösének tekinti magát. „Nem szeretném, ha dicsekvésnek tűnne, valamiképpen az utódjának tekintem magam, és megtiszteltetésnek éreztem, hogy amikor ide kerültem, az ő munkáját folytathattam. Jó volt látni a különféle nyilvántartási lapokat, az írását, a kis szádkás betűit a tárgyleírásokban. A múzeumi kartotékokban tényleg olyan hihetetlen aprólékosak, pontosak, ami egyébként is jellemezte az egész munkásságát”¹³

Őt hallgatva eszembe jut, hogy vajon a huszonéves, leendő néprajzosoknak van-e tudomásuk dr. Kós Károlyról. Kamerárástól bevonulunk a Babes-Bólyai Egyetemre – amit az ottani személyzet nem vesz jó néven –, és a folyosón diákokat interjúvolunk. Szerencsénk van, számukra a néprajzos Kós ismert és ez mindenesetre reménykeltő.

Jól esnek a Mátyás szülőházával szembeni könyvesboltos szavai is, *„Aránylag hamar el is viszik néprajzi könyveit még mostanában is”¹⁴*

Én magam sosem találkoztam vele, mégsem tudom külső, objektív optikán át filmre rögzíteni életútját pusztán ismeretterjesztő jelleggel. Talán azért, mert sok hasonlatosságot vélek felfedezni saját vívódásaimmal, talán azért, mert filmem főszereplőjének fia, Kós Béla szobrászművész, barátom, egyben alkotótársam, vagy talán csak azért, mert azon elvek alapján igyekszem elvégezni ezt a munkát, amelyeket naplója végén dr. Kós így fogalmazott meg: *„Megpróbálok most, 67 évesen megfogalmazni azokat az elveket, amelyek életem során és a dolgok értékelésében egyaránt vezettek. Boldogság: megtalálni a feladatot, a szolgálatra érdemes ügyet, amelyért érdemes élni.”¹⁵*

Somogyvári Rudolf

¹⁰ Uo. 14. old.

¹¹ A nagy fa árnyékában. (Rend. Somogyvári Rudolf) c. filminterjú

¹² Uo.

¹³ Uo.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Dr. Kós Károly: Sztánáról indultam. 13. fejezet: Töprengések deres fövel. 23. old.